

تیرری ځنډیپیی و ځامی خوځنډر و جځبځکړدنلی ل ځمانی (مرځفی هڅرزان) . . دا گځران سځباح

نځم تیرریستان ځ دځستی باځیان هځی لځم قوتا بخان ځ ځنډیپیددا:
نځرمان هځلاند، ستځینلی فیش، لویس ځځزلانت، وځلفگانگ ئایسځر،
هانس-ځځبځرت جځس، رځلان بارت، ئای ئی ځیچارځس و دځیقد بلیج.
تیرریستی نو، لځیس تایسن، زځتر پځری پځ داو.
نځم تیرری ورد دځبځتو لځ ئزموون و پځوځندی خوځنډر بځ دځقځکی
ئدځبی. لځ سی و چلځکان لځگځ لځشاوی ځنډی نو ځ بځدځر کځوت و لځ
جځفتاکان درځوشاویو، بځتایبځتی لځ ئمریکا و ئځمانیا (لځیس،
۲۰۱۵).

تیرریکځ فراوان و گشتگیر، بځځام مانای ئو ځ نیی هځر کځس بځ
کځیفی خځی شتځک لځسځر ځمانځک بنووسځت و پځی وابځت نځم تیرری
جځبځج کردوو. نا. داخی گرانم لځ نځو کوردان وای. لځرځو دوو
پځشنیاز دځکځم بځ ئوانځی لځ بواری ځنډی ئدځبیدا کار دځکځن:
۱- یان وار بځنځ؛ ۲- یانیش وځر نځم تیرران ځ بخوځنډو، باش
هځرسیان بځ، ئووج لځسځر دځقی ئدځبی جځبځجیان بځ. کاری
ځنډی و دځبینم بځزم دځبځتو و هځځنجم دځ.
تیرریکځ "دځق چیدځ؟" و "دځق چی دځکات؟" لځک جیا ناکا تځو. بځ
پځچځوانځی ځنډیگر نوځیدځکان، لځکی جیا دځکځنډو و زځرجاریش
لځیان دځبځت کځش (لځیس، ۲۰۱۵).

تیرریستانی و ځامی خوځنډر دوو باوځځیان هځی: ۱- ناب ځ ځی
خوځنډر لځ تځگځیشتنی ئدځب فځرامځش بکځت؛ ۲- خوځنډر هځشیاران ځ و
چالاکان ځ مانا لځ دځق هځځدځهځنجم (لځیس، ۲۰۱۸).

لځ بیرمان نځچ، هیچ دوو خوځنډرک هځمان خوځنډنځوځیان نیی بځ
دځقځک. بځپځی تیرریکځ نځم فاکتځران ځ کار لځ و ځامی خوځنډر دځکځن
لځ پځسځی خوځنډنځوځدا: ئاستی ځځشځیری، تځمځن، ئاستی زانیاری،
ئزموون، شوځن، چځش، کځشوځوا، کات و پاځنډر (motive: مځتیف).
لځیس تایسن (۲۰۱۵) دځځ تځنانځت دځکځر خوځنډرک دوو خوځنډنځوځی
جیای هځبځت بځ هځمان دځق لځ دوو کاتی جیاوازدا. ئو ځ بځسځر خځمدا
هاتوو. کاتی خځی یځکځ بووم لځ شځیدایانی رځمانی "دوا هځمین

هه ناری دونیا"ی بختیار عالی، کچی دواي چاند ساک دووبار خوښم وو، نه متواني تڼواوي بکام و فام دا. ئمم ممانک دځوځنيي وو زرت پځوانه، ننگ دوو ساي تر بيخوځنيي وو هه مان خوځندن وټ بځي نه بټ. بځهزر و زانياري و تځوانين و ئرموونت گځاون.

مټيفي خوځندن وټي دق گرنگ. بځچ چاوک و بځچ مټستک دقک دځوځنيي وو؟ بځمټستى چټو رگرتن؟ بځنگدان وټي ئرمووني خټ؟ بځاځکردنى توخم کاني ممان وک گر، کارکت، کات و شوځن، تکنیک؟ بځاځکردنى تځما؟ ليستى مټستى خوځندن وو بځژمار.

لځيس تايسن (۲۰۱۵) ئم تيرر ځځځيد دا بځش دکات بځسار پځنج بځشدا:

1. تيرى مام ځځي و ځځامي خوځندر (Transactional reader-response theory)
2. کاريگري ستايل (Affective stylistics)
3. تيرى سټځکتيځي و ځځامي خوځندر (Subjective reader-response theory)
4. تيرى دځرووني و ځځامي خوځندر (Psychological reader-response theory)
5. تيرى کځم ځځايي تي و ځځامي خوځندر (Social reader-response theory)

وک دځبين تيررک فراوان و چندان ورد تيرى لځد بټ وو. با يک بځياسيان بکين، تځيان بگين.

1- تيرى مام ځځي و ځځامي خوځندر
لويس ځځزنبلات (Louise Rosenblatt) ئم لکي دا هځناو. لويس ئافر تځکي ئمريکي، ل ۲۰۰۵ مرد.

ئو نه خوځندر نه دق ځځت دځکات وو. پځي واي هځردووکيان گرنگ بځبځره مه ناني مانا. ئم لک تيرر اځي مام ځځي نه وان دق و خوځندر دځکات. چن ئو مام ځځي وو دځدات؟ کات ممانک دځخوځنيد وو، پځساي خوځندن ووک جوځځندر، خوځندر بځشځو ځي و ځځامي دځدات وو. ل کاتي خوځندن وو دا، هځستکردن، جوځاني ياد وځري، وروژاندن، خځديتن وو وو دځدن (لويس، ۲۰۰۵). ئمان کاريگرييان هځي لځدروستکردنى مانا لاي خوځندرک. بځل مان، شتيلي تریش ځځدگځن: خوځندن وټي دځقي پځشتر، ئاستى ئاگاي و

زانباریی خوځندږ، چټکۍ خوځندږ، باری دږوونی و فیزیکی خوځندږ. بې تږواوکړدنې پټسک، خوځندږ ځنگل چټک جارک پټرگرافیک، لاپټټک، بټک، یان تږواوی ټټمانک بخوځندږو. لویس ناو لږم پټسک دټټ: پټسکۍ ځټاکندږو. ئم پټسکۍ مانای دق لای خوځندږ کامل دټکات.

لویس باسی دوو جټر خوځندږو دټکات: ئیستاتیکی و ټووکټش (Aesthetic and Efferent). خوځندږو ټووکټش ټټنیا زانباری و ټووداو دټگرټو. خوځندږو ئیستاتیکی مانای پشټی زانباری و ټووداو کان. بې نموون، خوځندږو ټووکټش بې مانای (مرټی هټرزان) ئمان دټگرټو: شووش، پاټوانی ټټمانک، دټوټ چارټک بې پټتای ځټکوشتن بدټټو. کټمټک ټووداو ټوو دټدن. بې کورتی، خوځندږو ټووکټش واتټ ټټگټیشن لټ چیرکټک، لټ ټووداو کان. خوځندږو ئیستاتیکی بې هټمان ټټمان: مرټی هټرزان کټدکانی مرټقبوون، کټدکانی فټلسټف، کټدکانی دږووناسی و زانست و ټټکنټلټیا ټاقی دټکاتو.

2- کاریگرټی ستایل

ئم لکټیټر دټټټټټ کی ئدټبی لټ کاتی خوځندږو لټدایک دټټټ. تا نټخوټنیو، شټک نیټ وجودی هټټټ. دټټټټ بې ستټ، تټنانت وش بې وش دټټ ټاټټکرن تا ټټبگټین چټن ستایل کاریگرټی هټی لټسټر خوځندږ لټ پټسکۍ خوځندږو دا (لټیس، ۲۰۱۵).

دق مانای نیټ بې خوځندږ، بگر ماناکۍ بټند بېو ئټجامانۍ خوځندږ پټیان دټگات. بېو باسی بنیادی دټټټل بکټین بېټی ئم تیټر، دټب بگټټټټو سټر ئو ئټجامانۍ خوځندږ هټیهټنجاون لټ دواۍ خوځندږو دټټټ. بې نموون، با ټاټټکی ئم پټرگراف بکټین لټ مانای مرټی هټرزاندا:

شووش دټټټ، "وا دټن." دټنگی ترسټامټز، ناخی تټریټ لټ هټوا. دټیټوټ بټټټ چټ تری بینو و چټ بیستوو لټ کاتی کټمادا؛ لټ باتیان، ځی گرمټټ دټکات، ئټرنۍ بې سینگیټو دټنووټندټ. چاوانی وک تیر لټ بټشایی ئاسماندا گیر دټکات.

یټکټک لټ پټرگراف هټر گرنگټکانی ټټمانک. پټرگرافۍ پټش کټتایی. تا ئم پټرگراف خوځندږ وا دټزانټ کټتایی ټټمانک دټځټکټر و چارټیان بې ځټکوشتن دیتو، بټټام

ئەم پەرگراف بەچوونەکان بەرگەواژ دەکات و. ئەم پەرگراف زەرشت بە خوێندەر دەلێت، بەهەم لێ هەموویان گرنگتر ئێوەیە کە ناییت. ئێوەشتە کە ئەم پەرگراف ناییت ئێوەیە خوێندەر لێ دەنیایێوە دەگوازێت و بە نادەنیایێ. دەستەواژە "وا دەن" گرنگترین دوو وشە لێم پەرگراف، چونکە رمانەکە دەبات ئاستەیکە تر. نازانین کە دەت، نازانین چی دەت، بەس دەزانین مرڤایەتی لێ بەردەم هەڵشەیکە گەورەدایە، ئەم پەرگراف کە تایی رمانەکە بە کراوێی بەجە دەتێت تا خوێندەر خەڵی پەشینی بکات، تێامەندەت.

لێم نمونە سادەیدا بەمان دەردەکەوت ئەڤە دێق بەپێی ئەم تێڕڕ ئەڤە وشە و ستە و پەرگراف، پەوێندیان بە خوێندەر و ئەزموونی خوێندەر. ئەخەگر بەهەندێت و لێ نەو خودی دێقەکە بە پەشتیکردنی ئەڤە و لێکدان وەکانی.

تێڕڕ سەجەکتیی وەهەمی خوێندەری

دیفەد بلیچ (۱۹۷۸) دەتێت شتێک نییە بە ناوی دێق ئێدەبی. بەپێی ئەم تێڕڕ دێق ئێدەبی بریتیێ لێ وەهەمی خوێندەر بە دێقەکە. واتە بە خوێندەر دێق ئێدەبیان نییە. ئێوە دێقەیشی ئەخەگرێک شە دەکات و وەهەمی خوێندەر.

باشە مانای چییە کاتە دیفەد دەتێت بە لێکدان وەمانای خوێندەر بە دێق، شتێک نییە بە ناوی دێق ئێدەبی؟ بە وەهەمی ئێمە، دەبە بزانیان دێق ئێدەبی لای دیفەد چییە. لای دیفەد دوو شت هەن: ئەجەکتی ئەستێ و ئەجەکتی سیمبولی. وشە چاکراو، کاغەز، بەرگ، ستە، پەرگرافی رمانێک هەمووی ئەجەکتی ئەستێن. کاتە خوێندەر ئەم ئەجەکتە ئەستێ دەخوێندێت و، هەستکردن، جۆمانی یاد وەری، بیرهاتن وە ئێزموون و دەدەن، ئەمانە ئەجەکتی سیمبولین (دیفەد، ۱۹۷۸). کەواتە ئەخەگر بەپێی ئەم سیمبولانە شەرڤە رمانێکە دێکات، نێک بەپێی ئەجەکتی ئەستێ. هەر ئێجەمێک خوێندەری پێی بگات، ئێوە دێق ئێدەبی، واتە دێق ئێدەبی وشە چاکراو نییە لێ سەر کاغەز، ئێوەیە لێ میشکی خوێندەردا دروست دەبێت دواي خوێندە و.

3- تێڕڕ دێروونی وەهەمی خوێندەر

ئەخەگری دێروونشیکاری، نێرمان هەلاند، پێی وایە مەتیف (پەندەر)ی خوێندەر کاریگەری ئێوتە هەیە لێ سەر چەنەتی خوێندە و. هەلاند (۱۹۷۵) دەتێت لێکدان وەکانی خوێندەر بە دێقە خودی خوێندەرێک ئاشکرا دەکات، نێک دێقەکە. پێی وایە

چېن لايېنى د روونيمان د جووې لې ژيانې ژانې ماندا، ئاواش د جووې كاتې د خوښېڼې. بې نموونې، باوكت هېرډم سرخېش و چېندان جار لې دايكتې داوې. لې ژيانندا ناتېو كېس بې هېچ شوې يېك باسې باوكت بكت چونكې پېي تېك دېچې. لايېنى د روونيت بې هېمان شوې وېوې نامې دېت بې كارېكتېرېكى نېو مېمانېك كې هېمان سيفېتې باوكتې هېتې.

خوښندنېوې د قېكې ئېدې لې خوښېر بې پېكردنېوې پېويستې و ئارېزووې د روونيبېكانې (نېرمان، ۱۹۷۵). من دېم بې چاككردنېوې و لېكدانېوې د روونيبې خوښېرېكېشې. بې نموونې، بېو خوښېرېك قوربانې دېستې دېبابې بېت، كاتې مرېقې هېرزان دېخوښنېتېوې خې دېبينېتېوې لې كارېكتېرى مېتال كې قوربانې دېستې دېبابيبېتې. مرېقې بېپېي ئېزموونې د روونيبې خې ئاڤې شتېكېانى د وروېرې دېكات. هېمان شتې لې كاتې خوښندنېوې مېمانېكدې.

پېسې لېكدانېوې و ئاڤېكردنې د ق لې نېرمان سې قېناغې: مېدې بېرگرې، مېدې خېيا و مېدې گېان. با بېين ئېم سې قېناغې لېسېر مېمانې مرېقې هېرزاندا تاقي بېكېينېوې. بېرنې لومې دېناښتې بې دېستې لېدېستدېنى ژنېكېي، خېتې خې بوو، ئېو مندېي نېدېويست، بېيې ژنېكېي بېجېي هېشت. خوښېرېك ئېزموونېكى هاوشېوې هېتې، كاتې دېخوښنېتېوې، خېرا بېرگرې لې كارېكتېرېكې دېكات، پاساوي بې دېنېتېوې. پاشان خېيا دېكات لېسېر ئېم كارېكتېرې، مادام ئېو وايې، ديارې هېر ئېو بېتنې وا نيې، خېي پې چاك دېكاتېوې. پاشان قېناغې يېكېم و دووېم بېكار دېبات بې قېناغېتكردن و ازيكردنې خېي، بې شاردنېوې حاېتې د روونيبېكېي.

نېرمان پېي وايې هېموو نووسېرېك خوښېرېشې. وېك مېمانووس، ئارام محمد (۲۰۲۱) دېوې خوښېرېي يېكېم لې ناو نووسېردايې. كاتې خېنېگرېك راڤېي مرېقې هېرزان دېكات دې بې راڤېي گېران سېباحې سېخوښېرې بكت نېك گېران سېباحې نووسېر. بېم شوېوېي دې بې خېنېگرې خودې نووسېر لې خوښېرې ناو نووسېرېكې جيا بكا تېوې.

4- تيېرې كېمېا يېتېي وېوې نامې خوښېرې

ستېينلې فيش (Stanley Fish) دېوې خوښندنېوې خوښېرې بې د ق سېرچاوې ناگرېت لې خودې خوښېرې، بېكېو لې نېو ئېو كېمېكېيې، ئېو ژينگېيې لې دېژي. ئېو شتېنېي وېرېدېگرېن لې مېوېوې، لې برادېران، لې بازې، لې ميوانداري، لې قوتا بخانې، زانكې، پېيمانگې، شوېنې كار، هتې، ئېمانې

John Hopkins University Press, 1978.
Fish, Stanley. Surprised by Sin: The Reader in Paradise
Lost. New York:St. Martin's, 1967.
Holland, Norman. Five readers reading. New Haven, CT:
Yale, 1975.
Lois Tyson. Critical Theory today. New York: Rouledge,
2015, 2018.
Rosenblatt, Louise. Making Meaning with Texts: Selected
.Essays. Portsmouth, NH: Heinemann, 2005